

Дніпропетровський державний університет

На правах рукопису

Фік Сергій Іванович

Еволюція російської філософської поезії ХУІІ-ХУІІІ століть

10.01.02 - Російська література.

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук.

Дніпропетровськ - 1996.

24.10.1

Дисертація є рукописом.

Робота виконана у Львівському державному

Ім. І.Я.Франка.

Науковий керівник - кандидат філологічних наук,
доцент Полякова Людмила Іванівна,

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
Калашнікова Ольга Леонідівна, кан-
дидат філологічних наук, доцент Го-
лобородько Ярослав Юрійович,

Провідна установа - Кам"янець-Подільський державний пе-
дагогічний Інститут.

Захист відбудеться "___" _____ 1996р.

О годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
К 03.01.19 для захисту дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата філологічних наук (320050, Дніпропет-
ровськ, провулок Науковий, 13, корпус 1, філологічний
факультет, аудиторія _____).

З дисертацією можна ознайомитись в науковій частині
Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розіслано "___" _____ 1996р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.В.Колісниченко.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність дослідження. Російська філософська поезія неодноразово привертала увагу науковців. Це пов'язано з тим, що в ній специфічно відображені духовні пошуки суспільства в певні періоди розвитку Російської держави. Звернення до даної теми необхідно для більш повного осмислення філософської, наукової поезії, для того, щоб, в кінцевому результаті, більш розгорнуто уявити відображення як періоду ХУІІ-ХУІІІ століть, так і теперішньої епохи в художньому світосприйнятті. Конкретні твори окремих авторів від Белоболоцького до Державіна розглянуті в зв'язку з рішенням ними проблем людини, космосу, всесвіту, а також питань життя, смерті і безсмертя. В роботі звертається увага на те, як використовувався досвід національної і світової культури в російській філософській ліриці, як проходив процес розвитку літератури європейського типу. Філософська проблематика породжує інтерес і до питань розвитку особистості в поезії, різних способів модифікації філософської поезії.

В літературознавстві не до кінця вирішені проблеми родової і видової суті лірики, питання про специфіку власне філософської лірики, її загальні ознаки. Тому дані проблеми привертють нашу увагу. По ходу дослідження вивчаються нові типові якості явища. В роботі здійснений взаємозв'язок конкретного твору з особистістю поета, епохою, загальним напрямком розвитку літератури, з домінуючим літературно-художнім напрямком, течією, стилем. Далеко не повністю в науковій літературі висвітлені проблеми психолого-фізіологічного світосприйняття людини, пізнання нею Бога як філософської категорії, що робить актуальним також вивчення цих питань. Все це дає можливість виявити основні принципи і ознаки філософських поетичних творів, і накреслити шляхи розвитку цього виду лірики в історичному аспекті.

Об'єкт дослідження: твори філософської і медитативної лірики Симеона Полоцького, Каріона Істоміна, Сільвестра Медведєва, А.Д. Кантеміра, Ф. Прокоповича, М.В. Ломоносова,

Г.Р.Державіна та Ін., а також особистість цих поетів, яка відображена в їх філософській ліриці.

Предмет дослідження: розвиток російської філософської поезії XVII-XVIII століть як однієї із сторінок цілісного літературного процесу.

Мета дослідження:

I. Вивчення становлення філософської і медитативної лірики в російській літературі:

а) дослідження проблем: людина і всесвіт, життя, смерть і безсмертя в ліриці XVII століття;

б) особливості вирішення субстанційних проблем буття в поезії класицизму.

II. Вивчення закономірностей розвитку філософської поезії:

а) традиції і новаторство в ліриці барокко і класицизму;

б) специфіка розвитку філософської поезії (проблеми: людина і світ, смерть і вічність, безсмертя в залежності від художнього методу, течії, напрямку, своєрідності відображення особистості автора.

Методологічною основою дослідження є праці літературознавців, філософів, психологів, лінгвістів з проблем родової і видової суті лірики, а також філософської її різновидності, особливостями барокко і класицизму як літературних методів і властивих для них способів світосприйняття і відображення дійсності.

Для вирішення завдань, що ставилися в роботі, були використані такі методи дослідження;

- теоретичний аналіз літературознавчої, філософської, лінгвістичної і психологічної літератури з проблем дослідження;

- еволюційно-хронологічний метод;

- системний метод;

- Індукція і дедуція в процесі аналізу ліричного твору;

- синтез і узагальнення поетичного матеріалу, формулювання на основі цього необхідних висновків.

Теоретичне значення: дослідження полягає в тому, що в ньому розробляються проблеми філософської лірики, яка розглядається як жанрово-типологічний різновид лірики в цілому, жанрові особливості духовної оди (в процесі дослідження виявлені

нові, до цього не висвітлені в науковій літературі, якості жанру), приділяється увага розробці проблем барокко і класицизму, своєрідності відображення поезики цих літературних напрямків в філософській поезії ХУІІ-ХУІІІ століть, вплив їх на становлення особистості автора з ліриці, на формування, еволюцію ліричного героя.

Практична цінність: дослідження. Матеріали дисертації можуть бути використані в процесі читання вузівського курсу з Історії давньої російської та української літератури, Історії російської літератури ХУІІІ століття, в курсі теорії літератури, в процесі підготовки до практичних, семінарських занять, написанні курсових та дипломних робіт.

Вирогідність результатів дослідження забезпечується методологічною та теоретичною обґрунтованістю вихідних положень; застосуванням комплексу методів наукового дослідження, адекватних його меті, завданням.

Дослідження пройшло три етапи.

На першому етапі (1989-1991) вивчалася літературознавча, філософська, лінгвістична література з проблеми.

Другий етап (1990-1992) був присвячений відбору, аналізу поетичного матеріалу філософської лірики ХУІІ-ХУІІІ століть.

На третьому етапі (1992-1994) здійснювалося дослідження еволюції філософської лірики означеного періоду, її жанрово-видової специфіки, а також проблематики, поезики, образів у взаємозв'язку з літературним методом, течією напрямком, особистістю автора.

На захист виносяться:

- аналіз процесу розвитку філософської поезії ХУІІ-ХУІІІ століть, її проблематики, жанрово-видової своєрідності, художніх особливостей жанру духовної оди.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювались у процесі навчальної роботи в 9-х класах курсу зарубіжної літератури загальноосвітньої школи с.м.т. В.Борки Тернопільського району Тернопільської області, загальноосвітній спеціалізованій школі з поглибленим вивченням і-

ноземних мов №5 м.Тернополя, а також в процесі читання курсів "Пропедевтичний курс російської літератури", "Історія російської літератури ХУІІ століття", "Історія російської літератури" (для студентів спеціальності українська мова та література) на факультеті іноземних мов та філологічному факультеті Тернопільського державного педагогічного Інституту.

Основні положення дисертації викладено у виступах і повідомленнях на звітних конференціях Тернопільського державного педагогічного Інституту (1989, 1996 рр.), на республіканській конференції молодих науковців 1986 року.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, поставленими завданнями.

Дисертація складається із вступу, двох розділів, заключення і списку основної використаної літератури.

У вступі обґрунтована актуальність дослідження проблем, пов'язаних з філософською лірикою ХУІІ-ХУІІІ ст. Перш за все, визначена родова і видова суть лірики. Автор досліджує як зародилося і здійснювалося визначення родової суті лірики (в працях Арістотеля, Гегеля, Белінського, Пospelова, Сквознікова, Гінзбург та ін.). Визначена специфіка власне філософської лірики. Домінуючою ознакою філософської лірики, згідно точки зору автора, є пріоритет в ній раціоналізму над емоцією, почуттям. Думка повинна містити в собі субстанціальні, суттєві проблеми буття. Роздум в філософській ліриці виступає як процес раціонально-чуттєвого пізнання світу. Філософська думка виражена в поезії не стільки в своїй логічній суті, скільки як філософська думка-образ.

Від філософської поезії відрізняється медитативна лірика. Спостереження внутрішньої духовної суті, коли роздуми над субстанціальними проблемами буття набувають не основного, а як би другорядного, додаткового значення, відрізняє, в цілому, медитативну лірику від філософської. Медитативна лірика більш суб'єктивна за своєю суттю. Саме в медитативній ліриці барокко в російській і українській по-

езії зароджуються теми, образи, проблеми, які знаходять пізніше своє відображення в філософській поезії епохи класицизму.

Частина I. Людина і всесвіт в російській і українській поезії XVII-XVIII століть епохи барокко і класицизму.

Російська філософська поезія XVII-XVIII століть - явище складне, багатогранне, цікаве не тільки з історично-літературної точки зору, але також і з художньої. Проблематика і образи лірики XVIII століття епохи класицизму багато в чому успадковують своєрідність творчості представників барокко. В своїй "Псалтыри рифмованной" Симеон Полоцький одним з перших розглядає проблему людини і всесвіту. В його псалмах осілюється мудрість творця, його велич. Для віршів С.Полоцького властиві релігійні біблійні образи. Поет змальовує метафізичну картину світу. Окремі одиничні форми, не взаємозв'язані між собою, відображають в поезії С.Полоцького всю багатогранність і своєрідність світу. Рух розглядається як відносний і кінцевий. Всесвіт виступає як закінчений, завершений в своєму розвитку, як найбільш досконале творіння Господа. Симеон Полоцький ставить перед собою і просвітительську мету. Його вірш "Мир есть книга", а також переклади псалмів відрізняються пізнавальними особливостями. Автор прагне донести до читача роздуми про світ. Образи творів Симеона Полоцького ілюструють ідеї автора. Подібна ерудиція властива і для монологу "Любопытство звездочетское" із "Рождественской драми" Дмитрія Ростовського. У віршованому творі С.Яворського "Арктос" відчувається значно більше прагнення до філософського пізнання світу і його законів. Всесвіт у С.Яворського - це вже не відкрита книга. Поет роздумує над його дисгармонійною суттю. Закони буття автор пізнає у взаємозв'язку з людиною. Подібний взаємозв'язок більш виражений у творах, головна проблема яких - людина, життя, смерть і безсмертя. Власне філософський підхід до роздумів над проблемами всесвіту в поезії формується в творчості Ф.Прокоповича. Це пов'язано з тим, що світ починає цікавити поета сам по собі, незалеж-

но від релігійно-моралістичних поглядів. Про це свідчать філософські праці Ф.Прокоповича, в яких схоластичні ідеї підняті на рівень найбільш досконалих філософських західноєвропейських систем. Ф.Прокопович близький в деяких випадках в своїх поглядах пантеїзму і деїзму. Одна з головних функцій літератури – це відображення взаємодій людини і світу все частіше знаходить своє місце в російській поезії. Це обумовлено, перш за все, з однієї сторони, внутрішніми причинами розвитку літературного процесу. Друга причина полягає в тому, що західноєвропейська культура певною мірою вплинула на російську літературу в той період, коли головним напрямком в літературі був класицизм. Саме предкласицистські тенденції відчутні в творчості Ф.Прокоповича. В його монолозі філософа з трагедокомедії "Володимир" людина відчуває мудрість і велич творця, гармонію всесвіту. Світ відображений в творчості Прокоповича в субстанціальних особливостях, як законірність. Філософ не тільки спостерігає всесвіт, але і прагне пояснити деякі його законірності. Поет вкладає в цей уривок власні роздуми:

"Не может то, что началом быти,
Аще не ест единого: началу имети
Первенство подобает. А бо аще

много

Суть во вас: вси ли тие первые
суть бозы?

Аще ни, един убо: аще же все,
како

в многом числе не есть второй
ни третий"¹

Тенденції еволюції філософської поезії сприйняті і розвинені в творчості А.Д.Кантеміра. В одах "Противу безбожных", "В похвалу наук", "Стихи из философских писем" Кантемір прагне відобразити власну філософську позицію. Погляди Кантеміра близькі до раціоналізму, деїзму, пантеїзму. В той же час поет прагне охопити своїм творчим поглядом весь матері-

¹ Ф. Прокопович Ф. Сочинения, - М., Л., - 1961, - С. 182-183.

альний світ, як багатограний і своєрідний. В оді "Противу безбожных" використано літературний прийом звуження загального обсягу дійсності. Спочатку поет змальовує багатогранність і безмежність всесвіту, потім описує різні форми життя на нашій планеті. Але в творчості Прокоповича і Кантеміра світ представлений в своїй статичності. Рух окремих елементів всесвіту розглядається як механічний і кінцевий. Величезна кількість форм існування матерії показана не у діалектичному взаємозв'язку, а як існування окремих незалежних одне від одного внутрішньо нерухомих елементів. Зв'язок між ними здійснюється зовнішній, випадковий, а не внутрішній закономірний. Світ в поезії Кантеміра змальований як завершена система поглядів.

"Им зрятся чудны сии протекати
Телеса воздух, и в них той оставил
Течений меру, порядок и меру
И так увесил все махины части,
Что нигде лишна легкость, нигде
бремя

Друг друга держат и не могут пасти.²"

Високий рівень художності властивий поезії М.В.Ломоносова. "Поезія і наука органічно злиті в його творчості", - пише Г.М.Моїсеєва.³ Поет не тільки викладає свої науково-філософські погляди щодо походження і будови Сонця і північного сяйва, але і створює їх поетичні художньо досконалі описи. В "Утреннем..." і "Вечернем... размышлениях" М.В.Ломоносова відчувається зародження процесу індивідуалізації російської філософської лірики. Не заперечуючи існування бога, автор, тим не менше, прагне висловити впевненість в силі і могутності людського розуму, який здатний охопити буття, пізнати найбільш суттєві його проблеми. Всесвіт в поезії М.В.Ломоносова змальований, на відміну від творчості поетів барокко і Кантеміра, як багатограний в формах свого прояву і нескінченний, неосяжний. В даному випадку мають

2. Кантемир А.Д. Собрание стихотворений. - Л. 1956. - с.195

3. Моїсеєва Г.Н. Ломоносов// История русской литературы. - Л., 1980. - т. I с. 529.

місце елементи діалектичного відображення окремих природних явищ, процесів. В "Оде о премудрости божией в солнце" Сумароков також піднімає проблему людини і всесвіту. Всесвіт приваблює поета не стільки як самостійний об'єкт дослідження (як у Ломоносова і Кантемира), скільки як відображення духовної суті творця, яка зосереджена в Сонці. Людина в оді Сумарокова не прагне до пізнання таємниць всесвіту, а скоріше відчуває німий захват перед величчю бога. Якщо герой ломоносовських "Размышлений..." прагне охопити всесвіт розумом, то у Сумарокова він пізнає творця почуттям, прагне виявити щось близьке у власній душі світовому духові.

Соціально-філософські ідеї рівності монархів і рабів, подібно до того як це ми бачимо в творчості С.Полоцького, А.Вілоболоцького, набувають яскраво відображену моралістичну тенденцію у перекладі псалму 145-го.

В оді Державіна "Бог" висловлена не стільки релігійна ідея, скільки прагнення пізнати суть всесвіту, охопити розумом і поглядом всю його багатогранність. Подібно до героя оди Сумарокова, державінський герой у всій багатогранності космосу прагне відчутти його духовну суть. Але в державінській оді – головне не релігійний пафос, як це рахував Ю.І.Айхенвальд.²

Головне для поета – це пізнання суті всесвіту, захопленість вищою мудрістю Природи. Державін в більший мірі, ніж його попередники зумів відтворити в оді багатому палітру властивостей всесвіту, його фарби, звуки, нескінченний рух матерії, перетворення кількості в якість, єдність і боротьбу протилежностей. Поет змальовує світ як єдиний і цілий в своїй матеріальній сутності. На наш погляд, це найбільш досконале з художньої і філософської точки зору відтворення всесвіту, його узагальненості "сінкретизму" (термін А.І.Павловського) в російській поезії XVII-XVIII ст.

1. Ломоносов М.В. Державін Г.Р. Избранное. – М., 1934. – с.70

2. Айхенвальд Ю.И. Памяти Державина./Ходасевич В.Ф. Державин. – М., 1988 – с.293.

Поет також роздумує над місцем людини в системі всесвіту. Подібно до Ломоносова, Сумарокова Державін показує людину як "нічто" в порівнянні із всесвітом. Своєрідність людини, згідно точки зору автора, полягає в тому, що в ній поєднана матеріальна і духовна вища божественна субстанція. Таке розуміння суті людини до Державіна в поезії було відображено найбільш яскраво в оді "Противу безбожных" Кантемира. Проблема ця еволюціонує в оді Державіна. Герой твору спочатку змальований як "песчинка", пізніше в кінці оди автором порівнюється з богом завдяки своєму розумові. Державін значно яскравіше накреслює проблему "людина і бог", безпосередньо співставляючи героя оди з творцем.

Частина II. Людина, смерть і безсмертя в російській філософській поезії XVII-XVIII століть.

Проблеми життя, смерті, безсмертя хвилюють людство від часів глибокої давнини. В давньоруській літературі вони були відображені в релігійних творах. В поезії мотиви короткого земного життя в протиставленні з вічним небесним життям починають виникати в XVII столітті в епоху барокко. В поетичному творі "житие наше пара" Симеон Полоцький звертається до Біблії, де порівнюється життя з димом, паром. Поет не прагне до релігійно-моралістичного дидактизму. Власне християнська ідея про земне життя як підготовку до вічного небесного блаженства відображена ним опосередковано. Головна ідея твору - це роздуми про недовговічність людського буття. У циклі віршів "Смерть" із збірки "Вертоград многоцветный" Симеон прагне відтворити протиріччя життя і смерті. Його герої вмирають серед радощів в ту мить, коли в найбільшій мірі відчують повноту буття. У віршах С. Полоцького виникає думка про нерозумність законів земного життя. Твори Симеона Полоцького також багаті в чому ілюструють його ідеї. Розвиток теми відбувається екстенсивним шляхом, тобто не стільки завдяки рухові самої думки, скільки підтвердженню її все новими фактами.

У віршованому творі "ЕпітафІон" другий визначний представник поезії барокко Сильвестр Медведєв роздуми про смерть співставляє з конкретною людиною, тобто з Симеоном Полоцьким, подібно до того як це робить С.Яворський у вірші "Арктос", присвяченому смерті П.Могили. Але в творчості С.Медведєва ми маємо можливість спостерігати "зовнішній біографізм", тобто згадку про події життя померлого. Ця особливість у С.Медведєва відтворена значно сильніше ніж у С.Яворського. У творі С.Медведєва є не тільки оригінальні філософські роздуми, але і співвіднесення їх з реальною конкретною людиною. Слід відзначити, що все таки автор приділяє значно більшу увагу тим якостям С.Полоцького, які свідчать про наявність в його особистості таланту релігійного і державного діяча.

З найбільшою глибиною і художньою силою в поезії барокко тема людини і смерті розроблена в поемі А.Белоболоцького "Пентатеугум". Хоч автор запозичив сюжет твору із зарубіжної літератури і поставив перед собою релігійно-моральну мету, все ж образи поеми досить яскраві і художньо досконалі. Роздуми поета не досить оригінальні (в них відображені загальновідомі християнські догми). Тим не менше, вони передані не як статичні узагальнені акти, а як багатогранний динамічний процес.

Протиставлення колишнього розквіту, могутності давніх цивілізацій їх значно пізнішому занепаду і загибелі відображено в 5-й частині поеми. Подібне протиставлення зосередження життя і його повного знищення, започатковане в поезії С.Полоцького, буде використовуватись філософською лірикою на більш пізніх етапах її розвитку (в творах Державіна, Пушкіна, Любомудрів, Тютчева та ін.).

Протиставлення внутрішнього вищого духовного життя і мізерності матеріального земного існування властиве віршованому творіві "Стихи, воспоинати смерть привєтствиєм" К.Істоміна.

Роздуми про смерть, готовність до переходу в інший світ дають можливість людині виділити суттєве, вічне в

житті від несуттєвого, скороминучого, звернути увагу на свої вчинки. Поет прагне відобразити релігійно-моральну ідею духовного самопізнання і самоудосконалення.

Провідною ідеєю цього твору є думка про цінність конкретної особистості, на відміну від особливостей відображення людини в її загальних родових якостях в попередній поезії. В уривку "Стихи из философских писем" Кантемір одним з перших в російській філософській поезії прагне відтворити не тільки об'єктивність, але і суб'єктивність її змісту. Взаємовідносини людини і смерті, закономірностей буття описані не як узагальнюючі роздуми, а як підсумок, в даному випадку, власного пізнання життя і смерті. Усвідомлення особистістю кінцевості власного життєвого шляху веде до виникнення рефлексії в поезії Сумарокова, Державіна, Пушкіна, Лермонтова, Тютчева. Поет розвиває в цьому плані провідну тенденцію філософсько-медитативної поезії К.Істоміна, а саме фіксацію уваги на власних роздумах. В творчості Кантеміра світосприйняття не піднято на рівень рефлексії, але деякі передумови його відчутні, не дивлячись на те, що поет вірить в силу і могутність розуму людини. Апеляція до розуму, з другої сторони, започатковує традицію, найбільш яскраво виражену в поезії Ломоносова, Державіна, згідно якої роздуми про життя, смерть набувають надособового значення. Так виникає проблема безсмертя.

У вірші "Я знак бессмертия себе воздвигнул", який є перекладом відомої оди Горація, Ломоносов розглядає проблему поета і поезії, а також роздумує про безсмертя. Як пише В.Ю.Проскуріна: "Ломоносов був першим російським перекладачем цієї найпопулярнішої оди Горація"². Безсмертя тут розуміється як вічне життя душі поета, яка втілена в його творах. Зміст твору співвіднесений, в першу чергу, з особистістю і творчістю самого Горація. Про себе Ломоносов говорить опосередковано. Це пов'язано не тільки з норма-

1. Кантемир А.Д. Собрание стихотворений.-Л., 1956.-с.279.

2. Ломоносов М.В. Державин Г.Р. Избранное.- примечания

В.Ю.Проскуриной.- М., 1984.- с.410.

тивністю естетики класицизму, яка виключає можливість присутності особистості автора в його творах (що стосується в першу чергу високих жанрів: оди, трагедії), але і розумінням загальнолюдської суті поезії. Саме ця узагальненість дає можливість як римському поетові так і його російському перекладачеві піднятися вище роздумів про власну смертність. На відміну від свого великого сучасника О.П.Сумароков в "Духовних одах" навпаки прагне відобразити, в першу чергу, ідею кінцевості людського існування.

Релігійні погляди автора, які відображені в його творах, не дивлячись на деякі відмінності, в суті своїй досить близькі поглядам представників барокко. З цим і пов'язано виникнення в їх творчості близьких тем, образів і навіть своєрідності роздумів. Ідеї кінцевості і мізерності людського життя, духовного самопізнання і самоудосконалення стають головними в його "Духовних одах". Але, на відміну від поетів барокко, Сумароков не ставить перед собою завдання релігійного виховання суспільства. Основні положення християнської релігії приваблюють його як шлях до пізнання власної душі. З цим і пов'язана значно більш яскраво виражена присутність особистості автора в його творах. Найбільш гостро сприйняття смерті як повного знищення людського "я" відтворено у вірші "Час смерті". Природні стихійно-матеріалістичні духовні засади поета стають більш сильними ніж релігійні переконання. Сумароков прагне відобразити в цьому вірші свідомість людини в найбільш критичні моменти її життя. Усвідомлення кінцевості буття у всій гостроті дає можливість найбільш повно відобразити свідомість людини.

У віршах "На суєту человека" і "Ода на суєту мира" традиційні роздуми про мізерність матеріального земного буття виступають не просто як викладення релігійних догмів, а як пошук вищих ідеалів. Характерно, що на відміну від представників барокко, Сумароков зображує світ не статичним, а в постійному русі, як хаос подій і людських долей.

Переклад церковних пісень, які виконувалися над поме-

рими "Зряче мя безгласна" і "Плачу и рыдаю" також багато в чому співвіднесений з особистістю автора. Поет прагне уявити як він буде сприймати світ після смерті. У цих віршованих творах здійснене прагнення поета відтворити "трансформацію свідомості", перенесення її в Інший стан, в Інший світ. В цьому Сумароков багато в чому близький Белоболоцькому, який також прагнув відтворити свідомість людини після смерті. У вірші "Последний жизни час" Сумароков прагне пізнати закономірності буття. Сумароков близький до пушкінського розуміння смерті як моменту у зміні якісних життєвих форм, хоч подібна думка ще не відображена в оді.

Значення Сумарокова в історії російської філософської поезії полягає в тому, що він одним з перших в літературі класицизму, ще в якійсь мірі узагальнено, прагне відобразити прояви життя душі людини. Роздуми про кінцевість буття виникають у Державіна в збірці творів "Читагайские оды", створеній, в якійсь мірі, частково під впливом поезії пруського короля Фрідріха II. Але найбільш досконалого художнього втілення вони набувають в оді "На смерть князя Мещерського". У віршованому творі, який був написаний під враженням смерті близького знайомого поета, виникають сентенції про сутність життя і смерті взагалі. Вже в перших стрічках твору відчутний пафос трагізму буття. Всі життєві форми, явища, зосередження життєвої сили, все те, що, як нам здається, на перший погляд, може протистояти смерті, насправді також в кінці кінців гине. Поет говорить не тільки про кінцевість земного буття, але і всього всесвіту. Космос, всесвіт асоціюються в нашій уяві з вічністю, але, згідно думки поета, і вони будуть в майбутньому зничені. Думка поета глобальна за обсягом. Весь всесвіт, всю історію світової цивілізації Державін відтворює як певний момент в хаосі вічності. Слід зауважити, що поет в той же час і не повертається до релігійної ідеї безсмертя душі. Його уяви про потойбічний світ є язичницькими по своїй суті. Перемогу над смертю автор

бачить у тому, щоб як можна більше звертатися до земного життя і його радощів, що також властиво античному світогляді в дохристиянський період. Одним із значних особливостей оди є адресованість конкретній людині. Хоч смерть знайомого є лише приводом для узагальнених роздумів про сутність життя і смерті, тим не менше, факт звернення до звичайної конкретної людини, яка не втілює в собі ідеї державності, свідчить про зростання значення особистості в літературі. Поетична індивідуальність Державіна відображена в оді досить яскраво. Загальнофілософські, абстрактні сентенції про життя і смерть набувають своєрідності індивідуального пізнання. Смертність людини, суспільства, Землі, всесвіту сприймається поетом як особиста трагедія.

Проблема кінцевості земних радощів вирішується автором і у вірші "К первому соседу". Державін проявляє в цьому творі свій талант художника. Картини багатства, розкоші, які оточують героя твору, пов'язані з думкою про те, що все це недовговічне. Краса життя – це лише зовнішня, поверхня сторона буття, внутрішньою суттю якого є хаос і безодня. Подібні сентенції пізніше знайдуть своє місце в творчості Тютчева.

У перекладі псалму "Властителям и судиям" думка про недосконалість людини, про те, що всі люди від природи рівні веде автора до розуміння того, що соціальна нерівність – це лише умовність, яка існує в суспільстві. Традиційний мотив рівності монархів і рабів, який в творчості поетів барокко і Сумарокова ілюструє релігійно-моралістичну ідею, набуває у Державіна яскраво виражений соціальний підтекст.

Наслідком більш діалектичного підходу до проблем життя і смерті є виникнення теми безсмертя людини в творчості Державіна. В оді "На взятие Исаила" – це вічна пам'ять в серцях людей про героїзм російських солдатів. У вирішенні філософського аспекту цієї проблеми Державін близький до Тредіаковського (уривок "Из древней истории"). Але, на відміну від свого попередника поет говорить про безсмертя не пасивне, а, умовно кажучи, "діюче". Пам'ять

про мужніх російських воїнів, які перемогли турецькі війська під стінами Ізмаїлу, буде надихати потомків на захист своєї Вітчизни. Подальшим розвитком філософських поглядів поета є його ода "Водопад". Роздумуючи про суєтність слави і величі, Державін співставляє двох видатних політичних і військових діячів – Рум'янцева і Потьомкіна. Кожний з них здобував своєї величі і визнання різними шляхами. Рум'янцев став відомим завдяки своїм військовим здібностям, які проявилися під час захисту Росії, Потьомкін був зобов'язаний своїми перемогами багато в чому Катерині II, фаворитом якої він був. Маючи величезну владу, він спирався талановитих полководців, таких, наприклад, як Суворов. Рум'янцев у війнах з ворогами Росії проявляв справедливість і милосердя. Потьомкін свої перемоги здобував, в більшості випадків, завдяки не військовому талантові, а за допомогою хитрощів, інтриг, жорстокості. Негативно ставиться поет і до деяких особистих якостей Потьомкіна, які були обумовлені його положенням при дворі Катерини II. І Рум'янцев, і Потьомкін, згідно точки зору поета, мають право на вічну пам'ять співвітчизників. Але діяльність першого заслуговує в більшій мірі на добру пам'ять і пошану потомків. В оді також проявляється талант Державіна-художника. Він поетично змальовує водоспад Ківач в Карелії. Поряд з реальними образами поетом використовуються узагальнені, абстрактні, алегоричні. Своєрідність державінської оди полягає в тому, що проблема безсмертя людини розглядається ним на фоні дикої і величної природи півночі. Ці картини природи символізують в творчості Державіна вічність. Філософські проблеми не перетворюються в абстрактні роздуми, самотуть, самотійний об'єкт дослідження. Вони відтворені у взаємозв'язку з реальним, конкретним життям, яке породжує їх. Оді властива подвійна структура філософських ліричних творів, яка властива творам Тредіаковського, Ломоносова. Одним з компонентів даної структури є зображення об'єкту матеріального світу (пам'ятник воїнам у вірші

Тредіаковського, або картини зоряного неба, сонця, північного сйва у Ломоносова, водоспад у Державіна), а другим, вторинним, власне філософська думка, яка породжена від спостереження даного об'єкту. Державін, так само як і Ломоносов, розвиває думку про вічність людського творчого генія, про безсмертя поета. Цю проблему він піднімає у віршах "На выздоровление мецената", "На взятие Измаила" перекладі оди Горація "К Мельпомене", який він здійснив услід за Ломоносовим. Подібні образи і порівняння в ломоносовському і державінському перекладі обумовлені зверненням обох авторів до одного джерела. Але, на відміну від свого старшого сучасника, Державін більш безпосередньо пов'язує текст зі своєю особистістю. В оді "Пам'ятник" Державін говорить про обставини власного життя, про деякі риси власної особистості, згадує власні твори.

Державін розглядає поезію як національне явище, подібно до того, як це розуміє Горацій. Безсмертя творця, згідно думки великого римлянина і його російського перекладача, існує в межах життя окремої нації, римлян, слов'ян. Ця ж тема є основною в перекладі другої оди Горація "Лебедь". В цьому творі Державіна в більшій мірі цікавить духовна сторона творчості. Порівнюючи з лебедем себе самого, Державін прагне відтворити фізичне відчуття польоту, вільної від матеріального світу, вічної душі поета.

У заклученні підведені підсумки аналізу філософської поезії Симеона Полоцького, Каріона Істоміна, С.Медведева, С.Яворського, Ф.Прокоповича, А.Д.Кантемира, М.В.Ломоносова, О.П.Сумарокова, Г.Р.Державіна і сформульовані наступні висновки:

- основні проблеми, образи, порівняння російської філософської поезії ХУІІІ ст. зароджуються у творах медитативної лірики епохи барокко ХУІІ століття (окремі елементи проблематики і образності філософської лірики класицизму зустрічаються і в творах представників ранньої віршової культури кінця ХУІ - початку ХУІІІ ст.);

спочатку проблеми людини і світу, смерті і безсмертя виконують в російській поезії XVII століття допоміжну функцію) виражають релігійно-моралістичні погляди авторів);

- в центрі уваги філософської лірики XVIII століття знаходяться вже не релігійно-схоластичні догми, а саме життя всесвіту, космосу, закони природи;
- в поезії барокко картини зоряного неба, життя на Землі, роздуми про кінцевість земних радощів і смерті виконують ілюстративну функцію. Всі описи полягають лише у відтворенні окремих форм і проявів матеріального світу; сентенції - знаходять відображення у повчальних прикладах і дидактиці; всесвіт, світ, космос зображені в статті, як Існування окремих, не взаємозв'язаних одне з одним елементів; час і простір в поезії барокко, за деяким виключенням, ще не відкриті;
- у філософській ліриці XVIII століття весь всесвіт і його закони набувають самостійної цінності, стають об'єктом пізнання авторів;
- Прокопович, Кантемір прагнуть відобразити лише багатогранність світу; Ломоносов, Державін, крім того, відкривають суттєві внутрішні причини його життя; відтворюють його в нескінченному русі взаємопов'язаних елементів, Існуючих в просторі і часі, створюють художню картину світу, роздумують про місце людини в системі космосу;
- теми смерті і безсмертя розглядаються спочатку в поезії барокко в релігійному розумінні, виконують також ілюстративну функцію християнських ідей авторів; в літературі раннього класицизму роздуми про смерть є об'єктом, в більшості випадків, абстрактних, узагальнених роздумів; в творчості Сумарокова, Державіна вони збагачуються більш індивідуальною інформацією;
- в період зрілого розвитку класицизму тема безсмер-

тя набуває, в деяких випадках, своєрідності не релігійного, а світського розуміння; розвиток філософської поезії відбувається в напрямку більш повного і глибокого розуміння світу, пізнання його в більш індивідуалізованому плані; ліриці зрілого класицизму властиве, крім того, і удосконалення художнього відображення життя. Основні результати дослідження висвітлено в таких публікаціях автора:

1. Эволюция проблематики русской философской поэзии XVIII-I-й половины XIX-го века (в соавторстве с Сипко Л.М.).-Тернополь, 1989.- 33 с. Деп. в ИНИОН АН СССР 12.04.89 № 37554.
2. Человек и мироздание в "Утреннем и вечернем... размышлениях" М.В.Ломоносова: к проблеме философской лирики// Питання літературознавства: науковий збірник.- Чернівці- 1995.- №2,-с.8-14.
3. Преподавание русской литературы конца XIX-начала XX века в II-м классе средней школы. В сопоставлении с произведениями русской литературы XVIII века. (Методические рекомендации). (В соавторстве с Сипко Л.М.). Тернополь 1991.- 64 с.
4. Творчество Ф.И.Тютчева в контексте русской философской поэзии XVIII-I-й половины XIX века. Материалы конференции молодых ученых.- Киев, 1986.-с.78.

ФИК С.И. Evolution of the Russian Philosophic
Poetry of the 17 th-18 th centuries.

The type-script for Candidate's degree in Philology, speciality 01.01.02 - Russian Literature. Dnepropetrovsk State University, 1996.

Process of the development of the Russian Philosophic Poetry of the 17 th - 18 th centuries is investigated in this thesis, problems of genre, specialization of philosophic lyrics, peculiarities of spiritual oda are being work out, great attention is paid to the investigation of problems of barocco and neoclassicism, to the uniqueness of influence of poetry on the investigated literature, trends on the peculiarities of philosophic poetry of the 17th-18th centuries, to the formation of author's personality in lyrics, the development of lyric character.

In the result of investigation we came to the conclusion that problems of the Russian Philosophic Poetere of the 17th-18th centuries appeared in works of meditatize and philosophic lyrics of the epoch of barocco of the 17th century. The Universe and its laws got an independent value, became an object of realization of author's consciousness. The development of Philosophic poetry is carried out in the direction of the deepest realisation of the world.

Фик С.И. Эволюция русской философской поэзии ХУП-ХУШ веков.

Диссертация (рукопись) на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 01.01.02.- русская литература.

Днепропетровский государственный университет, 1996.

В работе исследуется процесс развития русской философской поэзии ХУП -ХУШ веков, разрабатываются

проблемы жанрово-видовой специфики философской лирики, жанровых особенностей духовной оды, уделяется внимание исследованию проблем барокко и классицизма, своеобразию влияния поэтики данных литературных направлений на особенности философской поэзии XVII-XVIII веков, становление личности автора в лирике, эволюцию лирического героя.

В результате исследования установлено, что проблематика, поэтика русской философской поэзии XVIII века зарождается в произведениях медитативной и философской лирики эпохи барокко в XVII веке. В философской лирике XVIII века мироздание и его законы приобретают самостоятельную ценность, становятся объектом постижения сознания авторов. Развитие философской поэзии осуществляется в направлении более полного и глубокого постижения мира.

Ключові слова: філософська, медитативна лірика, духовна ода, поетика барокко, класицизму.

Підписано до друку 19.11.1996р. Формат паперу 60x84 1/16.
Друк офсетний ролетпринтний. Папір білий. Друкарських листів 1 1/4. Зам. 791. Тираж 100.

Тернопіль, вул. Над Ставом, 10. Обласне управління статистики.
Відділ оперативної поліграфії.

AB 36.161